

ALFRED LOISY

MISTERIILE ANTICHITĂȚII

Dionysos și Orfeu • Misteriile din Eleusis
Cybele și Attis • Isis și Osiris • Mithra

Traducere din limba franceză:

GABRIEL AVRAM

EDITURA  HERALD
București

Cuprins

CUVÂNT ÎNAINTE	7
Capitolul I	
RELIGIILE NAȚIONALE ȘI CULTUL MISTERIILOR	9
Capitolul II	
DIONYSOS ȘI ORFEU	31
Capitolul III	
MISTERIILE DIN ELEUSIS	67
Capitolul IV	
CYBELE ȘI ATTIS	105
Capitolul V	
ISIS ȘI OSIRIS	149
Capitolul VI	
MITHRA	199

Cuvânt înainte

În cadrul cursurilor pe care le-am susținut la Collège de France, am întreprins un amplu studiu privitor la sacrificiile săvârșite în cadrul diferitelor religii. După ce am cercetat această problemă în vechile culte ale Orientului, Greciei și Romei, am fost nevoit să analizez în paralel importanța sacrificiilor în cadrul misteriiilor păgânismului greco-roman, precum și sacrificiile în cadrul cultului creștin. Cu această ocazie, m-am ocupat de problema originilor creștinismului și am ajuns la concluzia că rădăcinile acestei religii nu trebuie căutate doar în iudaism, ci și în vechile religii păgâne, prin intermediul cultelor misteriiilor. Așadar, un asemenea subiect nu putea fi epuizat în câteva luni de cercetare și doar prin câteva conferințe.

Dacă este să fim riguroși în metodă și să luăm în calcul stadiul opiniilor științifice asupra acestui subiect, ar fi fost prudent să publicăm din aceste cercetări doar câteva pagini care au legătură cu sacrificiile din cadrul misteriiilor și cu rămășițele cultului sacrificiilor în creștinism. A risca un studiu mai extins ce nu conține datele unei serioase erudiții înseamnă a ne expune la o lipsă de consistență sau, cel puțin, am putea da impresia că cercetarea noastră este lipsită de substanță. Dar, dacă am publicat totuși o asemenea lucrare, să nu se

creadă cumva că am făcut-o dintr-un curaj excesiv, ci, dimpotrivă, am conștiința faptului că nu sunt chiar atât de temerar pe cât ar putea crede unii.

Viața e scurtă, iar atunci când îți simți propria existență atât de fragilă, ai poate dreptul să spui neîntârziat ceea ce crezi că e adevărat. O cercetare aprofundată a tuturor documentelor ce privesc misterele păgâne și originile creștine s-ar putea întinde pe durata mai multor vieți, însă noi nu suntem obligați să păstrăm tăcerea asupra unui asemenea subiect așteptând ca o altă generație de erudiți să analizeze cu scrupulozitate toate amănuntele problematiei. Mai trebuie să ne și întrebăm dacă avem neapărat nevoie să epuizăm subiectul în discuție pentru a ști care sunt aspectele lui esențiale. De altfel, în ceea ce privește originile creștinismului, nu cunoașterea integrală a textelor este esențială, ci totala independență a judecăților e cu mult mai importantă. Textele sunt cunoscute și studiate de multă vreme, însă critica de abia s-a debarasat de credința de care sunt pătrunse aceste vechi scrieri. Pentru a le înțelege cum se cuvine din punct de vedere istoric, aceste texte nu mai trebuie analizate din perspectivă teologică sau polemică. Iar această abordare poate trece, la ora actuală, drept o noutate.

De aceea socotim util a încredința tiparului această lucrare imperfectă, fiind conștienți de lacunele ei și fără a ne face iluzii că unele concluzii vor întruni maximum de adeziuni. Ea a fost concepută urmând îndeaproape cursurile pe care le-am susținut la Collège de France.

Alfred Loisy

CAPITOLUL I

Religiile naționale și cultul misterior

Cercetările noastre despre sacrificii ne-au condus spre misteriiile păgânismului greco-roman și spre cultul creștin. Aceste misterii și creștinismul își au rădăcinile în religiile amintite. În majoritatea cazurilor, misteriiile nu apar, precum creștinismul, în prim planul istoriei, decât în vremea Imperiului Roman, atunci când au început să-și recruteze mai mulți adepți în afara țărilor lor de baștină. În cadrul acestor culte, ca și în vechile religii naționale, sacrificiul este un element esențial, dar cu semnificații și realizat în condiții specifice, care nu sunt tocmai identice cu cele ale cultelor naționale.

I

La începutul religiilor este aproape sigur faptul că sacrificiul a fost cu totul altceva decât un mijloc de recunoaștere, printr-un soi de tribut, a suveranei autorități a zeilor personali, sau un act de asigurare a favorurilor din partea anumitor zei, pentru a preveni sau îmblânzi nemulțumirea lor, prin ofrande sau penitențe voluntare. Relațiile oamenilor cu zeii nu au avut la origine vreun caracter moral, caracter ce a început mai târziu să se

insinueze treptat în ceea ce se poate denumi o concepție magico-religioasă asupra Universului.

Sacrificiul, oferirea, abandonarea sau distrugerea unor obiecte naturale sau fabricate pentru un alt scop decât destinația lor obișnuită și normală, în vederea înduplecării puterilor misterioase ce se presupunea că guvernează lumea, aparțin sistemului riturilor prin care oamenii, aflați pe o treaptă inferioară a culturii și civilizației, credeau că pot coopera cu aceste puteri sau chiar că le pot crea, promova și supune. Acest lucru se făcea în virtutea credinței că actul sacrificial poate determina o acțiune binefăcătoare sau, dimpotrivă, poate alunga, elimina sau îndepărta o acțiune nefastă. Totul se făcea în funcție de cum era judecată o asemenea acțiune a puterilor misterioase: binefăcătoare sau funestă.

Aceste puteri miraculoase, în cadrul religiilor istorice, par a fi extrem de vag concepute la început, iar influența lor asupra fenomenelor naturale, asupra vieții plantelor, animalelor și oamenilor, nu era nici ea bine diferențiată. Se credea, de pildă, că anumite ritualuri sezoniere guvernează fenomenele naturale, creșterea și descreșterea zilelor, ciclul vegetației, înmulțirea animalelor domestice și a oamenilor, în același timp în care aveau menirea să alunge forțele răului, demonii întunericului, sterilitatea, boala sau moartea. A capta bunăvoința, a susține și supune influențele binefăcătoare, a îndepărta și alunga influențele răufăcătoare, în beneficiul grupului sociouman care înfăptuia aceste rituri – iată ce părea să fi fost la început obiectul principal al religiei.

Acesta era, în orice caz, scopul vechilor sărbători din Atena și din Roma: o sumedenie de rituri care se refereau la ciclul naturii și la anotimpurile anului, înfăptuite pentru belșugul recoltelor și sporirea cirezilor, pentru prosperitatea orașelor și sănătatea locuitorilor acestora. Să ne amintim de sărbătoarea romană denumită Fordicidia, ținută la începutul primăverii, pe 15 aprilie. Un număr de vaci gestante erau sacrificate în onoarea zeilor Tellus și Ceres; ele erau eviscerate, iar fătul era scos din burtă, pentru a fi ars pe rug; cenușa era încredințată paznicilor templului Vestalelor, pentru a fi folosită câteva zile mai târziu la lustrațiile (purificările) din cadrul sărbătorii Parilia¹. Semnificația sacrificiului era următoarea: vaca gestantă era simbolul pământului (Tellus sau Terra), care își purta în pânțece rodul, la fel cum pământul poartă în sine boabele semănate, din care va răsări grâul ce-i va hrăni pe oameni. Cel puțin la origine, jertfirea vacii nu era un omagiu adus acestui zeu Tellus, ci un mijloc de a-i ușura munca, de a facilita nașterea, adică vorbim de culesul roadelor. Pe de altă parte, se credea că cenușa vițelilor scoși din burta vacilor reprezintă un ingredient atotputernic pentru a îndepărta orice influență malefică din locuințe, precum și din calea oamenilor și a turmelor.

Există o mulțime de exemple de același gen, din care rezultă că aceste culte primitive țineau mai degrabă

¹ Parilia, sau Palilia, este o sărbătoare romană celebrată pe 21 aprilie, de ziua aniversară a fondării Romei. Această sărbătoare o cinstea pe zeița Pales, patroana ciobanilor. La origine, era vorba despre o sărbătoare agricolă, care comporta purificarea (lustrația) cirezilor și turmelor, dar și a paznicilor acestora. (*N. tr.*)

de ceea ce am putea numi magie, decât de ceea ce ne place să denumim religie. Întrevedem aici un regim de viață socială în care activitățile religioase sunt unele de interes comun, marcate de trăsături speciale din perspectiva virtuților mistice cu care sunt încărcate, cât și o mentalitate care nu distinge bine între zei și lucrurile în care sau prin care puterea lor se exercită. Dacă, pentru noi, riturile sunt magie, atunci zeii nu sunt decât personalități vagi și indistinct definite.

Noțiunea de scop urmărită de aceste rituri, sau funcția naturală pe care ritul dorește să o favorizeze sau să o îndeparteze, reprezintă o idee pe care nu o putem abstractiza și pe care ne-o reprezentăm a fi principiul misterios al obiectului său de activitate. Atunci vom interpreta acest principiu ca atare. Tellus este întruchiparea pământului fecund care primește semințele pentru a le face să încolțească și să crească. Pământul însămânțat este aidoma vacii gestante ce-și poartă în pânțe fătul, gata să se nască, dar raportul pe care noi îl percepem analogic și care se rezolvă pentru noi printr-o comparație era altfel perceput de oamenii acelor vremuri, lipsiți de cultură. Pentru aceștia, termenii de *ca* sau de *ca și* abia dacă existau, iar analogia sugera un soi de identitate; ei își imaginau că fecunditatea pământului și cea a vacii reieșeau dintr-un același principiu, fiind același lucru. Vaca era, într-o oarecare măsură, Tellus și, pentru a-l ajuta pe Tellus să nască, se efectua acest sacrificiu prin eviscerarea vacii, la sărbătoarea Fordicidia.

Acest ritual nu era un simbol, ci o acțiune; ceea ce i se făcea vacii era eficient și pentru Tellus. Se înțelege de

la sine că nu era sacrificată vaca în vederea acordării de satisfacții cuiva, satisfacții care ar fi fost și costisitoare, și pe degeaba, că nu era vorba în acele vremuri de a face un simbol din pământul fecund. Practica sacrificiilor în cadrul cultelor primitive se făcea pe calapodul acestei idei, mai precis prin aceste participațiuni mistice, născute spontan în mintea naivă a oamenilor și consacrate prin tradiție.

Mai departe, știm ce a ajuns acest cult sacrificial în religiile evolute, la popoarele care s-au înălțat la un grad mai mare sau mai mic de civilizație. Cultele elenistice și religia romană păstrau, încă din vremurile îndepărtate, riturile epocilor primitive, peste care au suprapus o nouă concepție asupra lumii și a zeilor, cât și noi raporturi dintre zei și Univers. Lumea reprezintă un domeniu în care își exercită libera lor voință. Acești zei s-au îndepărtat mai mult sau mai puțin de fenomenele naturale. La început, zeii erau considerați a fi un fel de dublu pe jumătate nediferențiat, pe jumătate spiritual al acestor fenomene; în urma dezvoltării religiilor, zeii nu mai sunt forțe naturale, ci devin persoane.

Pe măsură ce conștiința personalității umane dobânda o mai mare claritate, personalizarea zeilor a căpătat o mai mare acuratețe. Personalizarea lor a devenit mai mult sau mai puțin transcendentă, dar ea a fost gândită după calapodul umanității. Acțiunea invizibilă a zeilor se modelează pe cea a oamenilor cu autoritate în societate. Zeii devin stăpânii, protectorii cetăților și ai familiilor. Cultul care li se dedică acum reprezintă un omagiu adus suveranității lor, o retribuire a bunelor lor

servicii, condiția prin care se mijlocește continuitatea bunăvoinței lor. Vechile rituri magice se înfăptuiesc acum exclusiv în cinstea lor; nimeni nu mai crede că eviscerarea vacii, la sărbătoarea Fordicidia, este menită să faciliteze nașterea roadelor pământului, ci se înstăpânește credința că lui Tellus și zeilor le este pe plac vechiul rit pe care-l practicau străbunii. Acum sacrificiul devine un dar, un tribut, un semn al adorației. De aceea a fost cât se poate de firesc ca aceste sacrificii să fie multiplicare. Chiar dacă ideea necesității sacrificiului, a unei necesități care nu este o simplă obligație morală, ci un soi de lege naturală, încă subzistă suficient pentru a nu-și pierde caracterul magic, nimeni nu va mai tăgădui faptul că sacrificiul reprezintă acum o trăsătură proprie religiei.

Cu toate acestea, obiectul esențial al cultului nu este cu mult diferit. Viața în comun a oamenilor a sporit în bogăție; așezările păstorilor și ale agricultorilor au devenit acum orașe, există chiar și o capitală a regatului. Roma, de pildă, a devenit regina lumii. Dar, dacă obiectul cultului a câștigat în importanță, cultul în sine nu și-a schimbat natura. El este mult mai îndreptat către obținerea unor recolte bune, către sporirea cirezilor și a turmelor, către păstrarea suveranității membrilor comunității, către succesul incursiunilor pe pământurile vecine, dar s-a păstrat înainte de toate interesul comun și obștesc al cetății, regatului sau imperiului. Cultul roman este înfăptuit pentru a întreține vie protecția zeilor Romei asupra orașului și a puterii sale în lume. Cultul este îndreptat către un interes social mult mai extins decât în vremurile primitive, existând o mai mare cantitate

de interese particulare care sunt subordonate acestui interes comun, dar întotdeauna el privește binele comunității și, în calitate de cult domestic și privat, urmărește binele particular al indivizilor și al familiilor care trăiesc în această comunitate.

În ceea ce privește preocupările pe care indivizii le-ar putea avea cu privire la viața lor morală, la destinul lor personal pe lumea cealaltă, la influența pe care zeii ar putea-o avea și într-o lume, și în alta, chestiunile morale contau puțin sau chiar deloc. Cultele naționale doresc să asigure prosperitatea cetății și bunul mers al lucrurilor, ele nu vizează decât puțin sau deloc desăvârșirea spirituală și morală, viitorul în lumea de dincolo a indivizilor. Aceste culte naționale sunt aproape indiferente la relațiile intime ale oamenilor cu zeii, la sprijinul lor moral sau la fericirea unei vieți veșnice, după moarte. Este exact cazul cultelor elenice antice și al vechii religii romane; pentru motivele expuse mai sus, ele au fost incapabile să-și satisfacă proprii credincioși în chestiunile de morală, aceștia îndreptându-și atenția către cultul misteriiilor și, mai târziu, către creștinism, care le ofereau ceea ce vechile lor religii naționale nu au putut să le ofere.

II

După cum am amintit la început, și misteriiile păgâne și creștinismul s-au născut din cultele naționale, dar au reieșit în asemenea manieră încât au reușit să se deznăționalizeze, adresându-se tuturor și fiecăruia în parte, universalizându-se și individualizându-se, recrutându-și

adeptii în toate cele patru colțuri ale imperiului și din toate clasele sociale. Misteriile lui Dionysos și misterii orfice, ale căror origini trebuie căutate în Tracia, ne apar ca niște confrerii religioase care s-au multiplicat fără a ține cont de diferențele existente în lumea elenică. Misteriile de la Eleusis², un vechi cult local, nu au avut alt centru de inițiere decât cel în care s-au constituit; dar clientela lor a fost recrutată din aproape întreaga lume elenistică, apoi dintre locuitorii Imperiului Roman. Cultul zeiței Cybele și al zeului Attis era cultul național din Pessinonte³, transplantat la Roma încă din secolul al III-lea î. Hr.; dar misterii lor în vremea Imperiului Roman constituiau o religie deschisă tuturor celor care veneau aici să ceară inițierea.

La fel au stat lucrurile și cu misterii zeiței Isis⁴, provenite din vechea religie a egiptenilor; la fel și în cazul cultului lui Mithra⁵, cult ce venea din Persia, trecând prin Babilon și Asia Mică. În ceea ce privește creștinismul, toată lumea știe astăzi că, deși s-a născut în iudaism, religie națională cu pretenție de universalitate, a știut să se

² A se vedea în acest sens și cartea *Misteriile din Eleusis: Originile și natura lor. Ritualul de inițiere*, de Maurice Briliant, Editura Herald, 2023, București. (N. red.)

³ Pessinonte (în grecește Pessinous) era în Antichitate un oraș din provincia Galata, Turcia, ce corespunde astăzi localității Balhisar. La originea fondării acestui oraș stă regele Midas, iar primul templu închinat zeiței Cybele s-a construit în secolul al VIII-lea î. Hr. (N. tr.)

⁴ A se vedea în acest sens și cartea *Despre Isis și Osiris. Mitul fundamental și misterii din religia egipteană*, Plutarh, Editura Herald, 2021, București. (N. red.)

⁵ A se vedea în acest sens și cartea *Misterii lui Mithra. De la originea cultului până la influența religioasă asupra Imperiului Roman*, Editura Herald, 2019, București. (N. red.)

muleze, imediat ce a migrat spre lumea păgână, într-o religie care își recruta adepții atât din rândul evreilor, cât și al goimilor (ne-evreii), al grecilor sau barbarilor.

Ceea ce caracterizează la o primă vedere toate aceste religii, în vremurile despre care discutăm, este faptul că ele au pretenția de a oferi garanții particulare adepților și inițiaților în privința unei nemuriri preafericite, acestea constituindu-se într-un soi de privilegiu special, individual, o adevărată stare de grație ce i se aplică fiecăruia, în mod individual. Din câte știm, cultele naționale străvechi ale Greciei și Romei, ale Babilonului și Asiriei, chiar și cel al evreilor, nu ofereau nimic asemănător. Aceste religii, ca și altele de altfel, aveau un cult al morților, își făceau o oarecare idee despre existența post-mortem, o existență vagă și tristă, una a umbrelor, care să liniștească oarecum grijile celor vii. Nu se punea problema ca cineva să-și imagineze ca cei pe care i-a cunoscut să dispară pentru totdeauna, căci amintirea lor era considerată drept o realitate, dar una fragilă și, uneori, chiar supărătoare. Pentru oamenii acelor vremuri, existența de după moarte nu putea fi decât una a întinericului și a fricii. Oamenii se temeau chiar și de morții dragi lor; prezența lor invizibilă era socotită a fi chiar mai periculoasă decât cea a unui dușman vizibil.

Riturile ce priveau înmormântarea și serviciul funerar dădeau seamă de mai puțină pietate față de defuncți, decât era grija celor vii de a se ține la distanță de eventualele spectre ale celor morți. Supraviețuirea dincolo de moarte nu merita numele de nemurire, căci această stare nu avea nimic de invidiat, nefiind decât

urmarea inevitabilă a vieții, moartea fiind înțeleasă ca o consecință cu caracter de fatalitate.

Nici religia poporului lui Israel nu făcea excepție de la aceste trăsături generale, credințele populare fiind cele întâlnite mai peste tot. Religia profeților, care disprețuia aceste credințe și respingea majoritatea practicilor la care acestea dădeau naștere, îi rezerva doar lui Dumnezeu o viață veșnică, mărginindu-se să le promită dreptcredincioșilor binecuvântările Cerului în viața pământească. Credința în nemurire a dreptcredincioșilor prin Înviere nu a apărut decât foarte târziu și, probabil, sub influența cultelor străine. În timpul vieții lui Iisus Hristos, credința în Învierea morților câștigase teren în sânul iudaismului palestinian, iar ideea nemuririi sufletului a apărut de abia în iudaismul alexandrin, dar suntem departe de a crede că aceste credințe făceau parte din religia națională, la fel cum era credința într-un Dumnezeu unic. Preoții saducheii⁶ respingeau aceste credințe și superstiții ca fiind străine revelațiilor conținute în Legea lui Moise. De aceea putem afirma că iudaismul, în calitate de religie națională și oficială, nu le oferea adeptilor promisiunea unei nemuriri preferite. Dumnezeu lui Israel se ocupa de poporul său, iar cultul practicat în Templu se făcea în numele poporului, căruia i se dorea dăinuirea în bune condiții și protecția contra dușmanilor.

⁶ Saducheu este denumirea dată membrilor unei foste secte religioase evreiești, ostilă fariseismului și favorabilă elenismului, care nega nemurirea sufletului și viața viitoare și disprețuia practicile religioase. Saducheeii au fost membrii preoțimii evreiești, organizați într-o grupare distinctă în secolul al II-lea î. Hr. (*N. tr.*)

Misteriile păgâne și creștinismul le promiteau însă adeptilor nemurirea, care era doar apanajul zeilor. Să ne fie iertată comparația, dar, la o mare distanță în timp, aceste religii ne dau impresia unor companii de asigurări în ceea ce privește viața viitoare; le cercetăm sub acest aspect, căci religiile obțineau un mare câștig procedând astfel. Însă misteriile păgâne, provenite din politeism, nu aveau caracter exclusivist; aceste societăți se tolerau reciproc, fiecare recunoscându-i celeilalte valoarea, nereclamând pentru sine decât privilegiul excelenței. Acest liberalism, care permitea tuturor asociațiilor religioase să trăiască în pace unele cu altele și, toate împreună, cu vechile culte naționale, dând dovadă de toleranță și având clemența necesară din partea autorității imperiale, a fost una dintre situațiile ce le-au pus în inferioritate în fața creștinismului, care pretindea că oferă adevărata garanție a vieții veșnice. Încrederea pe care creștinismul a avut-o în sine i-a asigurat supraviețuirea. Creștinismul, înfățișându-se ca unicul depozitar al misterului mântuirii, era obligat să învingă sau să dispară. A învins, pentru că a fost crezut pe cuvânt de enoriași în ceea ce privește valoarea unică a mântuirii făgăduite, care se spune că a fost promisă de însuși Iisus Hristos.

Creștinul primea asigurarea nemuririi chiar de la Iisus Hristos; așadar, avea această asigurare chiar de la cel care, trecând prin moarte, a fost primul care a cunoscut Învierea și Slava alături de Tatăl. Pentru simplul fapt că se contopește, se asimilează lui Hristos mort și înviat, creștinul primește asigurarea unei învieri după propria-i moarte.